

РОДЪТ МИХАЛОГЛУ И ИСЛЯМЪТ

Николай Чорбаджиев

В края на XIII и началото на XIV век малкият тюркски бейлик на Осман, син на Ертогрул, в Северозападна Мала Азия, набираше сила, воювал с християни и тюрки, печелел привърженици, увеличавал територията си. Поставяли се основите на бъдещата Османска империя, която по-късно ще се простре на три континента. Един от най-ранните привърженици на Осман (1299–1326) бил византийският феодал Михаил, управител на крепостта Кирменкия (на турски Харман Кая), в полите на Малоазиатския Олимп. Отначало противник на Осман, Михаил воювал с него и бил пленен. Османският хронист Мехмед Нешри съобщава: *„Храбрец бил Къосе Махал, та сърце не дало на Осман да го погуби. Опростил му греховете и го пуснал. Тогава Къосе Михал ведно с хората си станал предан Османов слуга и негов истински приятел.“*¹ През 1308 г. Къосе Михаил (Михал) приема със семейството си исляма. Пак според Мехмед Нешри не съвсем доброволно².

Михал участвал с Осман във всички битки за разширяване на владенията му и е един от основателите на Османовата държава. Той е приятел и съветник на емира Осман I, изпълнявал и дипломатически мисии. Според османския хронист Ходжа Садедин Бурса се предава без бой именно благодарение намесата на Къосе Михал:

Вождът на великата държава

Михал изпрати да го представлява³.

Какъв е етническият произход на Къосе Михал? Въпросът е още спорен. Българското население в Плевен в продължение на столетия вярвало, че мютевелиите (управителите) на вакъфа, потомци на Къосе Михал, са от български произход. Самите те са знаели, че дедите им са били християни. През 1889 г. Рагъб ефенди от ихтиманския клон на рода, в прошение до Министерството на финансите в София пише, че

„фамилията е от български произход, което се потвърждава от самото име на Гази Михал бей“⁴.

За етническият произход на Михалоглу са писали: Георги Сава Раковски, Петко Рачев Славейков, Константин Иречек, Феликс Каниц, Георги Димитров⁵. Лука Ослеков идентифицира Кьосе Михал с българския цар Мицо⁶. Юрдан Трифонов счита, че „...вярването в българския произход на Михал Бей е легенда...Кьосе Михал не е българин, а византиец...Дали в неговите жили е текла гръцка, караманлийска, славянска и частно българска кръв – не се знае.“ Но всъщност не би следвало да се пропуска, че не е съществувала византийска народност. Византия е многонационална империя, населена с различни народи и племена.

В книгата си „Българите в Мала Азия“ Катерина Венедикова въз основа на „Историята на Караман“⁷ и други източници предполага, че Кьосе Михал е от прабългарски произход. Венедикова обръща внимание на наличието на компактно българско население в Мала Азия от XII и XVI век (а вероятно преди и след това – б.а.), което живеело на и около Булгар Дагъ (Българската планина), от веригата на Тороските планини, около Бейшехир, Коня, Тарсус, Трабзон, Северозападна Анадола. Според Ибн-и Есир през 1042 г. е имало преселение на българи от Волга с кораби в Тарсус⁸. Славянско и българско население многократно е преселвано от византийските императори в Мала Азия. В „Историята на Караман“ българите се споменават като *булгар тайфеси* (българите, българското племе или българския народ), *булгар аскери* (българската войска), *булгар ерлери* (българските бойци), *булгар бейлери* (българските бейове)⁹.

Катерина Венедикова обръща внимание на сходството на името на бея на Булгар – Яхши хан, с името на караманлийския владетел – също Яхши хан. Не без значение е фактът, че името Яхши носят поне двама от потомците на Кьосе Михал (вж. приложение №1). В родословието на Кьосе Михал се среща два пъти името Курт, което етимолозите считат за прабългарско. Известно е, че българите са чести съюзници на караманлийските владетели във войните им с османците. Последните сведения за българската династия на Яхши хан са от 1424 г., когато той простира властта си в района на Тарсус и Аданска област¹⁰.

Многобройните потомци на Кьосе Михал били талантиливи военачалници и добри държавници. Повече от две столетия те са предводители на акънджиите¹¹. Вземат участие в завоюването на балканските държави, достигат Унгария и р. Изонцо в Италия, воюват в Молдова и Мала Азия.

Сложните вътрешнородови отношения на големия род Михалоглу са отразени в издадената през 1960 г. в Истанбул Османска енциклопедия и приложената към нея родословна таблица (вж. приложение №1). Синове на Кьосе Михал създават трите клона на рода на Михалоглу:

– Анадолски клон в Бурса и Амасия – от Гази Али бей, участник в Косовската битка през 1389 г.;

– Плевенски клон – от внука Гази Михал бей, син на Азис;

– Ихтимански клон – от потомците на сина Балта бей.

Така посоченото родословие е непълно, някои родови отношения се оспорват. Едно от оспорваните имена е на посочения в родословието Фируз бей, установил се в Търново, като внук на Михал бей. В запазен надпис от джамията, построена от Фируз бей на хълма Царевец през 1435–1436 г., е отбелязано: „*Фируз син на Абдулах*”, което означава, че той наскоро е приел исляма. Това поставя под съмнение принадлежността на Фируз бей към рода Михалоглу. А. Кајаринар смята, че споменатия от Нюзхет паша (също от рода Михалоглу) Хъзър като брат на Али бей и Фируз бей са едно и също лице.

Внукът на Кьосе Михал, Гази Михал бей превзема Плевен по време на големия поход на Али паша през 1388–1389 г.¹² И оттогава до края на османското владичество в България родът Михалоглу (Михалбейовци) е свързан с Плевен. Той допринася за демографското и икономическото развитие на града и превръщането му в център на мюсюлманската култура¹³.

Кое основно течение на исляма приема Кьосе Михал и изповядват потомците му? Основното течение – сунизма, смятано за ортодоксално (правоверно)¹⁴, шиизма – опозиционно направление в исляма, разпространено и в много райони на Анадола¹⁵, или синкритичното направление като бекташизма.

От първата четвърт на XIII век до превземането на Константинопол, трудно може да се приеме, че в Мала Азия, Ирак, Иран, Азърбей-

джан е господствала унифицирана ислямска система, определяща политиката на ислямските владетели и живота на мюсюлманското население. Били ли са Къосе Михал и погомците му почитатели на някой от мистичните течения в исляма¹⁶, породили множество ордени (секти, братства – ар. *тарикат*) и в Мала Азия. Вероятно Къосе Михал приема това течение на исляма, изповядвано от емира Осман I и обкръжението му.

* * *

Възникнал в първата половина на VII век на Арабския полуостров, за няколко десетилетия ислямът се разпростира на три континента, като приема редица практики, идеи, традиции и вярвания от юдео-християнската традиция, а абсорбира и социалния опит съществувал преди него от близкостоични цивилизации¹⁷.

След смъртта на Мохамед през 632 г. възниква спор, съпроводен с конфликт за определяне наследник на пророка и ръководител на мюсюлманската общност. Пренебрегнат е Али, братовчед на Мохамед и съпруг на дъщеря му. За халиф е избран Абу Бакр¹⁸, след него Омар (634–644 г.), а след това Осман (644–656). След тях за халиф е избран Али, но той не е признат от родственика си Муауиа, управител на Сирия (виж приложение №2). В резултат на това в рода на Мохамед възниква противопоставяне между клона на Хашемитите и този на Омая, съпроводено с много сериозни последици за единството на исляма, възникването на различни течения, секти и кървави сблъсъци между тях. Впоследствие последователите на Али създават *шиитското* направление в исляма.

През IX и X век огузките тюрки, дотогава изповядващи шаманизма, влизат в контакт не с арабските сунити, а с иранските шиити и чрез тях опознават исляма. След завладяването на арабските страни от османците през 1516–1517 г. и идването на сунитско население, постепенно се осъществява приобщаването на османската държава към ортодоксалния, правоверния ислям – *сунизма*¹⁹.

В ранния османски период неортодоксалният ислям получава широко разпространение сред мюсюлманите, особено в източните и южните части на Мала Азия. След завладяването на Балканите неортодоксалните ислямски течения се разпространяват и в българските земи. Техен носител са дервишите-мисионери. Те съпровождат армията в

бойните ѝ действия, поддържат духа на бойците, разпространяват идеите на мистично религиозно-философския мироглед, наречен *суфизъм*, и допринасят за ислямизиране на населението в завладените територии²⁰.

Съществувала е тясна връзка между някои представители на неортодоксалния ислям и управляващите династии в новосъздадените тюркски бейлици, по-специално в османския. Редица османски султани, включително и набожният Баязид II (1481–1512), били посветени в Бекташкия орден²¹. Един от ранните разпространители на исляма сред огузките турци бил Гейкли баба. След смъртта му емирът Гази Орхан Хан (1326–1359) му построил гробница, теке и джамия²².

От многобройните ордени (секти, братства) особено влияние и разпространение в българските земи имал Бекташкият орден, широко разпространен в Анадола и Румелия. Счита се, че патронът на ордена Хаджи Бекташ Вели (606–669/1207–1271) идва в Мала Азия от Хорасан по време на монголското нашествие и се настанява в района на Кър Шехир, населяван от тюркмени. Според някои автори Хаджи Бекташ е *сеид*, т. е. погомък на Пророка. Бекташизмът се характеризира с култа към Али и 12-те имами. Абсорбирал е някои християнски и шамански елементи²³.

Според автори сунити Хаджи Бекташ е голям сунитски мистик, а според автори алевити е бил шиитски мистик. Някои автори го отнасят към ортодоксалния мистицизъм понеже е благословил създаването на еничарския корпус, което всъщност е легенда, тъй като орденът е създаден много по-късно. Според Невена Граматикова бекташ не може да бъде считан за типичен ортодоксален мистик. Показателен е фактът, че на еничарските знамена били изобразени шиитски символи: раздвоения меч на Али и ръката на Фатима.

Макар да не бил основател, Хаджи Бекташ станал патрон на еничарския корпус. Почитатели на бекташизма били и акънджиите²⁴. Далеч не ортодоксален, но ползващ се с благосклонното отношение на властта, като патрон на еничарския корпус, бекташийският орден със своята веротърпимост се превърнал в убежище на преследваните мистици: бедреднинисти, ъшъци, календери и особено на къзълбашите-алиани. С идването си в българските земи и на Балканите бекташиите приели в пантеона си редица местни светии: Ак Язълъ Баба, Отман Баба, Демир Баба и др., а посветените им текета превърнали в центрове на бекташий-

ските дервишки братства. Голямо и с влияние било завиеото, построено от Гази Али бей в Плевен²⁵. Невена Граматикова предполага, че първоначално завиеото е било свързано с *румабдалското течение* (Rum abdalari). Представителите на това движение са участвали в акънджийските набези на Балканите. Гази Али бей е бил близък и почитател на Отман баба, чието теке се намира до Хасково. Впоследствие на базата румабдалско течение са изгражда бекташизма²⁶. Отман баба е почитан като главен светец и водач на клона на бабаите, които имат отношение към създаването на Караманлийския бейлик, столетен противник на османската държава. В ранния османски период срещаме представители на бабаите с името *румабдалар*.

Голямо влияние върху Бекташкия орден имал *хуруфизмът*, еретично течение в шиитския ислям, което прониква в еничарския корпус, а оказва и значително влияние върху къзълбашите. Смята се, че султан Мехмед I (1402–1421) споделял хуруфитските идеи²⁷. Векове наред антиправителствени изяви на хуруфитите и опозиционното крило на бекташите в Анадола не стихват. През XIV и първата половина на XV век в Мала Азия се появяват бекташийски поети, в произведенията на които има хуруфитски и шиитски възгледи. Едно от популярните стихотворения на бекташкия поет Кайгусуз Абдал съдържа следните строфи:

*Ако търсиш Бог търси го в човека.
Той не е в Ирак, Мека или Хаджа* ²⁸

Ахмед Челеби, син на Гази Али бей бил известен като почитател на бекташизма и като поет²⁹.

От времето на султан Селим I (1512–1520) подкрепа от държавата получили по-ортодоксалните ордени, особено на халветиите, с оглед сунитизацията на османската държава. На халветийските шейхове били поверени многобройни постове на проповедници в столичните и румелийските джамии и достъп до медресето и кадийския съд³⁰.

През 1826 г. по разпореждане на султан Махмуд II (1808–1839) еничарският корпус бил ликвидиран, а бекташкият орден забранен³¹. Повече от неговите малки и по-нови текега били разрушени, а имуществото им предадено на дервишкия орден Накшбендия³². В три от оцелелите до днес тюрбета, считани за бекташки: *Ак Язълъ Баба* – с. Оброчище, Балчишко; *Демир Баба* – с. Свещари, край Исперих; *Осман баба* –

с. Текето, Хасковско, намиращите се в тях стенописи, картини и щампи възпроизвеждат шиитски възгледи, символи и култове на алианите в България.

Има безспорни данни от източниците, че Гази Михал Бей и потомците му са били почитатели на Бекташкия орден. Евлия Челеби съобщава, че Кадемли Баба Султан от цариградския орден на бекташиите бил погребан от Гази Михал бей, по времето на султан Мурад I (1359–1389), като на гроба му край с. Графитово, Сливенско, построил теке³³. В едно от култовите места на бекташиите-бабаи, край с. Теке, Хасковско, била построена гробница посветена на *духа на Осман баба, Гази Михал бей и духа на сина му Гази Али бей, двусърцият...* през 912/1505 г. Гази Али бей построил завиеца в гр. Ниш и Крушевац.

Внукът на Гази Михал бей Гази Алаедин Али бей бил почитател на светилището на бекташиите край гр. Ески Шахир в Мала Азия. В намиращата се в него хронограма от 1484 г. се посочва, че тюрбето е построено от Гази Али бей. Един от прозорците на тюрбето се наричал “Михалбейов” и под него потомците на Михал бей отправяли молитвите си към светеца. Синовете на Гази Али бей също били почитатели на Бекташ. Синът му Ахмед Челеби е известен като поет и с връзките си с бекташиите, бил погребан в светилището край Ески Шахир. Също там бил погребан през 1536 г. и синът му Мехмед бей³⁴.

В ранния османски период завиецата и текетата са били центрове за пропаганда на неортодоксалния ислям, по-близък с мистичните си течения и шиизма или синкритично направление като Бекташизма. В някои от тях е имало добре организирани училища за новопосветените. В други пък се изучавал персийски език. След XV век няма данни за строителство на текета и завиеца от рода Михалоглу. Съществуващите обаче продължили да функционират и след това.

По-късно, във връзка със сунитизацията на Османската държава, властта толерира ортодоксалните ордени, особено на халветиите и им строи текета и завиеца.

Възниква въпросът: допустимо ли е изповядването на сунитския ислям от Михал бей и потомците му и същевременно принадлежност към ордена на Бекташите? В онези далечни години, до първата половина на XVI век, наистина е имало синкретизъм между официалния сунитски ислям и „неортодоксалния”, популярен или народен ислям, по-близък до мистичните течения или шиизма.

Има ли данни за наличието на мюсюлманско население изповядващо неортодоксален (хетеродоксален) ислям в гр. Плевен. Пътеписецът Евлия Челеби, посетил крепостта Плевен през 1662 г., съобщава за наличието на 6 действащи текета, но не съобщава към кой орден са принадлежали. Споменахме, че Невена Граматикова предполага, че завиеето на Гази Али бей първоначално е принадлежало на румабдалското течение.

В края на XIX век в Плевен са съществували само две текета – на Текийския баир и на Опанския връх. Каква е съдбата на останалите четири не е известна³⁵. Възможно е да са разрушени през 1826 г., когато султан Махмуд II забранява Бекташкия орден и много негови текета са били разрушени.

В завещанието си (вакъфнамето) от 1496 г. Гази Али бей предявил изискване към шейховете на завиеета и текета „...с разни благи проповеди, със сладкодумни изречения да утешават наскърбените...да им говорят за рая и блаженството в небесния свят”³⁶ Разходите на завиеето в Плевен са покривали от данъчните приходи от няколко села на вакъфа на Али бей³⁷. Приходите на населението без постоянно местожителство (хаймане) били отстъпени в полза на дервишите (фукара).

Според Стефка Първева във вакъфските градове за съществувание на мистични братства (ордени), респ. текета или завиеета към тях може да са съди от определенията, които някои жители имат пред или след името си или бележки към него. А те са: *шейх, пир, деде, баба, халифе, бекташ, дервиш, факир*...Първите четири термина се използват обикновено за обозначаване на ръководител на братство (орден), респ. теке или завие, или поне за принадлежност към определено братство.

В данъчен регистър от 1613 г. е посочено, че някои плевенски граждани носели към името си добавките: пир – 3 души, баба – 1, деде – 3, бекташ – 1, халифе – 3, от които двама имами, а един е *наиб* (помощник съдия) на Плевен – Муслехедин. Терминът Халифе се използвал от бекташиите и като степен на духовно усъвършенстване. Посочените добавки към имената на плевенски граждани са указание за съществуването в Плевен на мистични братства, респ. текета или завиеета към тях. Едно от тях безспорно е било на бекташиите.

В Плевен представители на мистичните доктрини навлизат и в образованието, и съдопроизводството, което не се наблюдава в други вакъфски градове. През първата половина на XVI век преподавател в медресето (духовно училище) на Гази Михал бей бил известният Пир Мехмед Заифи от Кратово. Терминът *пир* пред името му означава и принадлежност към мистично братство. Наибът в Плевен през XVI век бил халифе.

Редица последователи на лоялния към османската власт орден Хелветия, били *мюдериси*, *имами*, *хатиби*, *кадии*, *мюфтии*, според източниците от XVIII и XIX век. В началото на XVI век, по времето на султан Селим I, започва сунитизиране на османската държава, изразяващо се и в толериране на ортодоксалните ордени. Политическата власт им строяла текета и завиета и им осигурявала постове на проповедници в столичните и румелийските джамии.

Завоюването на Плевен и Плевенско от османските турци било свързано с големи човешки загуби на българското население, в резултат на военните действия, депортирането и изселването на част от населението във Влашко заради настъпилия глад през 1391–1392 г.³⁸ Влияние върху обезлюдяването на Плевенско имал и походът на Владислав Варненчик през 1444 г.

Притежатели на огромни поземлени мюлкове, по-късно вакфиграни, представителите на рода Михалоглу провежда активна заселническа политика, не само на мюсюлмани, но и на християнско население. Мехмед бей Михалоглу, през XV век, след завладяване на крепостта Блаи в Херцеговина отвлякъл 15 християнски семейства и ги заселил в Тръстеник (Славяново). Неговият син Хъдър бей, след превземането на Брегова, довел още 10 поробени семейства³⁹.

Какво мюсюлманско население се заселва в Плевен и Плевенско, каква е неговата племенна и религиозна идентичност?

Колонизирането на българските земи с тюркоезично население е свързано и с преселението на номадско тюркменско население от Мала Азия, изповядващо неортодоксален ислям. Вероятно е ранното заселване на чергари да се е осъществявало в състава на военните организации пехотата *яя*, конницата *мюслем* и отрядите на *акънджиите*, чиито предводители от две столетия били от рода Михалоглу⁴⁰. Юрдан Трифонов съобщава, че тюрското население в с. Койнаре принадлежало към

юруците, номадско скотовъдно племе. Невена Граматикова допуска, че болшинството юруци в Североизточна България били тюркоезично население дошло от владенията на Сефевидския шиитски шах Исмаил, изповядващо неортодоксален ислям. Тюркменските племена, нахлули в Мала Азия през XI век, принадлежали към различни племена: Чепни, Афшер, Бекташлу, Каракоюнлу и др. От техните среди излязло движението на *бабаите*. Носители на неортодоксален ислям те принадлежали към различни ислямски течения (братства, ордени): *мялеметинско течение*, *румабдали* – имали връзка с дервишите *календери*, дошли от Средна Азия и Хорасан, *йесевши*, *хайдери*, *вэфсийе*, които през XV век се претопили в бекташизма и др. В по-късен етап бекташизмът, като символ на ислямската хетеродоксия на Балканите, вметил в себе си всички течения, някои от които са живи и до днес.

Враждебни на османската власт номадите тюркмени, изповядващи неортодоксален ислям, подкопавали устоите на вярата, т. е. на сунитския ислям. Жестока кампания за прочистване на Анадола от еретиците *къзълбаши*, съпътствана с изстребление и насилствено преселение в Румелия, провеждат султаните Селим I (1512–1520) и Сюлейман I (1520–1566). Такива заточеници имало главно в Североизточна България, но и в Търново, Никопол, но за Плевен не се съобщават конкретни данни⁴¹. Това е в противоречие с активната заселническа политика на рода Михалоглу.

Р. Стойков съобщава, че от джелепкешански (данъчен) регистър от 1537 г. за селищата в Североизточна България се вижда, че има имена, които включват наставката *шах*, което говори за азърбейджански или персийски произход. Тези хора вероятно са дошли от владенията на Сефевидския шиитски шах Исмаил, изповядващи неортодоксален ислям⁴². Тук се включвали и къзълбашите. Преселеното от Анадола население било мирно, живеело в своите затворени общества и строго спазвали своите религиозни принципи. Един от принципите им бил да не издават религиозната си идентичност (такиа) с цел предпазливост.

Кратък (иджмал) дефтер на Силистренски санджак от 1526–1527 г. дава сведения за „заточеници“ в Провадийска и Варненска нахия.

Друго категорично свидетелство за присъствие на „заточеници“ дава подробен регистър на вакъфи посветени на свещения град Медина от 1558 г., настанени в Хасково, Стара Загора, Казанлък, Никопол,

Търново, Разград, Ловеч. За „заточеници“ в Плевен и Плевенско не се споменава. Преселването на къзълбашите е протичало на няколко етапа. В повечето от селата били настанявани 1, 2 или 3 семейства, с което централната власт целяла да се размесят с останалото мюсюлманско население и потискане на тяхната религиозна идентичност⁴³.

Възможно е част от мюсюлманското население в с. Тръстеник, Плевенско (дн. град) да е остатък от т. нар. „заточеници“, изселени принудително от Анадола. В данъчен регистър от 1873 г. на населението на Тръстеник, публикуван от Красимир Машев, правят впечатление две имена: Мустафа Абдал и Алмыш Мехмед Шах. Понятието *абдал* има няколко значения: име на тюркменско племе от Средна Азия, край Каспийско море; ислямско неортодоксално течение; степен в йерархията на мюсюлманите, предимно шиитски светци. Понятието *шах*, според Р. Стайков насочва към азърбейджански или персийски произход.

През XIV век на територията на Мала Азия се извършва свързване на *газиате* (борци за вярата) с дервишките ордени.

* * *

Какво е било отношението на рода Михалоглу към християните и към тяхното вероизповедание? Данните са съвсем оскъдни в достъпните ни източници. Юрдан Трифонов пише: „...с. *Сливек, Ловешко, със своя манастир „Ястреб“, огнище на книжовна дейност през XVI век, се намирало под покровителството на плевенските мютевилици (Михалбеповци – б.а.), в чиито вакъф се намирало.*”

През втората половина на това столетие в този манастир е пребивавал граматик Петър, от когото са известни приписки върху две евангелия.

В „История на град Плевен“ Юрдан Трифонов отбелязва: „...мирният живот през втората половина на XVI век...българите в Ловешко, Плевенско и другаде, свободно са изповядвали вярата си, макар да не са били избавени от притеснения и обиди от страна на владеещото племе”.

По време на османското владичество, когато в българските земи протича процес на ислямизация и в редица селища християнските църкви са разорени или превърнати в джамии, в Плевен българите изграждат две църкви. За това съобщава и Филип Станиславов, посетил Плевен през 1659 г.

През 1696 г. със султански ферман било разрешено възстановяването на старата църква „Св. Николай”. През 1833–1834 г. пак със султански ферман, на същото място била изградена голяма, просторна църква със същото име, осветена през 1834 г. За съдействие при добиване на фермана бейовете (Михалбейовци – б. а.) получили подаръци за около 2000 гроша.

През 1870 г. със султански ферман, без ограничения на размера, на мястото на старата църква, наречена „плетеница”, била построена нова и голяма църква „Света Параскева”, осветена през 1872 г., която и днес впечатлява със своята архитектура.

В османотурски опис от първата половина на XVI век се съобщава за два манастира в Плевен: „Св. Георги” в Кайлъка, разрушен от кърджалиите и невъзстановен и „Св. Николай”, за който не се знае къде е бил⁴⁴.

През 1799 г., по време на кърджалийските размирици, Софроний Врачански близо месец се укрива в харема на турчин в Плевен.

Църкви е имало и в някои плевенски села, в които се развивала и книжовна дейност. През 1573 г. евангелие е било преписано от поп Димитър от с. Горна Митрополия. През 1641 г. в същото село е живял поп Станчо, а в с. Славовица поп Яньо Петров. В двете села през XVI век не е имало мюсюлмани. Емануил Васкидович съобщава, че през 1857 г. църква е имало и в селата Долни Дъбник, Пелишат, Махалата (дн. гр. Искър).

През 1824 г. свещеникът на църквата “Св. Николай” в Плевен поп Спас съставил сборник с духовно съдържание, в което имало *“църковни песнопения и молитви на турски език с български букви и славянски заглавия”*. Юрдан Трифонов предполага, че съставителят е заел *“...молитвите от някоя караманлийска книжка. Как са попаднали караманлии в Плевен не се знае. В двора на църквата “Св. Николай”, в югоизточната страна е имало караманлийски параклис”*.

В манастира “Симонас Петрас” в Атон в църквата “Рождество Христово” в края на XVIII век още се съхранявало евангелие, подарено от Михал бей. Не е известно кой Михал бей е дарителят⁴⁵.

Мютевелиите (управителите) на вакъфа в Плевен често подпомагали бедното българско население в трудни времена. Юрдан Трифонов

съобщава, че след войната през 1828–1829 г. и чумните епидемии мютевилиите Фатме Ханъм и Осман бей улеснявали завръщането на българите в Плевен. Осман бей бил човек благоразумен и не оставял да се плаши и разкарва българското население. Около 1840 г. недвижими имоти започнали да преминават в ръцете на българите. В поминъчно отношение мютевилиите имали еднакво отношение към българи и турци. По-късно мютевелия на вакъфа бил Нури бей, описван като голям приятел на българите и запазил имотите на много български първенци от черкезко посегателство. В с. Долни Дъбник новото училище било изградено с помощта и на Нури бей. Около 1870 г. Нури бей, Мехмед бей, каймакамина Дануш ефенди и по-интелигентни турци присъствали на представлението на “Многострадалната Геновева”, организирано в града, по съобщение на Юрдан Трифонов.

След учредяване на вакъфа в Плевен, благодарение на заселническата инициативност на Али бей и на потомците му, населението на града започва бързо да се увеличава, като това по-добре е изразено при изповядващите исляма. От 200 пълноценни мюсюлмански домакинства през 1523–1524 г., през периода 1544–1555 г. те се увеличават на 469, от които 47 домакинства са посочени, като приели наскоро исляма. При българите християни за този период от 72 домакинства, те се увеличават на 185. Евреите за същия период са 103 и 104 домакинства⁴⁶. До средата на XIX век в Плевен преобладава мюсюлманско население.

Успоредно с увеличаване на мюсюлманското население в Плевен протича и процес на активна ислямизация на местното християнско население. За посочения период това нарастване на приелите исляма е 10 процента. Не разполагаме с данни за участие на Али бей и потомците му в ислямизационния процес, но в завещанието от 1496 г. има текст изискващ *“разпространението на религията на исляма по цялата вселена”*.

Гази Алаедин Али бей, внук на завоевателя на Плевен Гази Михал бей, завещава (вакфира) огромните си имоти в Плевенско, Ловешко, Никополско и Видинско в полза на религиозни институции през 1496 г. Една трета от приходите от вакъфа в завещанието той определя за образованието и възпитанието на мохамеданските малки деца в духа на пророковата религия, друга една трета от приходите определя за съграждане и поддържане на богомолни домове като джамии, месchedи, има-

рети, завети, а останалата една трета – за издръжка на потомците на завещателя.

За задоволяване на религиозните изисквания и нужди на увеличаващото се мюсюлманско население в Плевен и сунитизирането му, Е. Х. Айвери, въз основа на проучване на турски архиви, установява, че в периода от XV до XIX век в Плевен са построени двадесетина джамии, от които една трета от рода Михалоглу⁴⁷. Първите две джамии са построени от Газа Алаедин Али бей. Голямата джамия през 1521 г. построил Сюлейман бей, внук на Гази Али бей, известна като Кадъ джами или Коджа Сюлейман бей – джамия, съществувала до 1832 г.

Първата джамия родът Михалоглу е построил през 1435 г. в Одрин от Гази Михал бей, внук на Къосе Михал бей⁴⁸.

Служителите на култа в Плевен от 5 домакинства през 1523–1524 г. се увеличават на 12 (имами, мюезини, хатиби) през 1544–1555 г.⁴⁹ В данъчния регистър от 1613 г. са посочени като джамийски служители: един хатиб, девет имама, шест мюезина, един муариф⁵⁰. При посещението си в Плевен през 1662 г. Евлия Челеби съобщава за наличието на мюфтия.

Родът Михалоглу има и основен принос за създаване и издръжка на мюсюлманските училища в Плевен. Първото основно училище – *мектеб*, в града е дело на завещателя Гази Алаеддин Али бей. Друго прочуто училище е създадено от внукът му Сюлейман бей. Евлия Челеби съобщава за наличието на 7 мектеба в Плевен през 1662 г. Те са предназначени да посвещават децата в догмите на религията, изповядвана от техните родители и да дават и елементарна писмена грамотност. Главен учител в мектеба е *муалима* или ходжата, а помощник-преподавателят се наричал *халифе*.

Първото медресе – мюсюлманско духовно училище, в Плевен е също дело на Гази Алаеддин Али бей. В медресетата се подготвяли улемски кадри за кадии, мюфтии, джамийски проповедници, мюдериси⁵¹. Медресето е с по-ниска степен, съгласно заплата на мюдериса – от 20–25 акчета дневно (степен йирмили). В Плевен е известно и второ медресе – „на другия Али бей”. Сюлейман бей, внук на Гази Али бей, построил медресе пък в Казанлък.

Известни са имената на няколко *мюдериси* (преподаватели) в медресето на Гази Али бей в Плевен, най-известен от които е Пир

Мехмед Заифи от Кратово. Според автобиографията му от 1555 г. той се отдал на *суфизма* за дълго време. По-късно – преподавател в медресето – той следвал традиционната учебна програма, но е влияел върху възгледите на учениците си с изповядвания от него суфизъм.

Трета по-късна форма на обучение са учебните курсове, т. нар. *дерсие*, които се провеждали в джамиите. Те давали същата квалификация, както в медресето, тъй като курсовете се водели от дипломирани преподаватели, наричани *дерсиам*. Дерсието към джамията на Михалоглу Алаеддин Али бей и Сюлейман бей в Плевен вероятно е започнало да функционира през първата половина на XVII век. До 1767 г. дерсиам в същата джамия бил Сейид Осман Ефенди, а след него Мехмед Емин⁵².

Ислямът допуска законен брак до 4 жени. Известни са бракове на мъже от рода Михалоглу с християнки, вкл. и българки. След битката при Зворник Гази Али бей пленява Мария, дъщеря на унгарския крал Матиаш от нелегитимен брак, взема я за жена, с името Мехтан Хатун бинти Абдулах (M. Taugib Gokbilgin)⁵³. Олга Зиорович смята, че Мехтан е била дъщеря на влашки бан. Друга жена на Гази Али бей също е била християнка – Селишах Хатун бинти Абдулах.

Алиман бей, потомък на Фируз бей, бил женен за Труфана от Михалци, Търновско, леля на въстаника от Поп Харитоновата чета през 1876 г. Иван Христов.

В Плевен е известен брак на Михалбейова потомка Нурие с българина Иван Райков (Иванаки бей), осъществена с разрешението на султана след Руско-турската война (1877–1878 г.)⁵⁴. Разрешението на султана е било необходимо, тъй като се касаело за потомка на висшата османска аристокрация.

Освен мъже от рода Михалоглу, жени от същия род участвали в изграждане на джамии, мектеби и други заведения, като им осигурявали издръжка чрез вакфиране на свои имоти. Хадиджие Султан, внучка на Гази Михал бей, през втората половина на XVI век построила джамия в Плевен, за издръжката на която вакфирала мюлк в с. Тръстеник (дн. гр. Славяново). Племенничката ѝ Шехрибану Хатун, наследила с. Абланица и го вакфирала за четене на молитви в джамията на Сюлейман бей в Плевен. Айше Хатун основава втори преподавателски пост в медресето на Али бей. В сведение от 1715–1716 г. се споменава за

мектеб на същата. Тя прибавила вакъфи към вакъфа на Гази Михал бей. Махитаб Хатун наследила дялове от с. Бохот, които вакфирала за четене на 6 броя *джузове* (части от корана)⁵⁵.

През първата четвърт на ХГХ век Фатме Ханъм Михалоглу била определена за мютевилия (управител) на вакъфа в Плевен, което е потвърдено със султански берат⁵⁶. Не ни е известен друг случай при който жена да е била мютевилия на вакъфа в Плевен.

Нюзет паша от рода Михалоглу, съобщава, че е построила джамия в Плевен.

* * *

Проследихме, доколкото ни позволяват достъпните източници, религиозната идентичност на рода Михалоглу и приноса му за развитието на исляма в Плевен. Първите няколко поколения от рода след установяването му в Плевен през 1388–1389 г. са почитатели на Хаджи Бекташ Вели, като за следващите поколения засега няма достъпни данни. По време на продължителното присъствие в Плевен родът Михалоглу осигурява материалната база за проповядване на:

– сунитски ислям – чрез строителство на седем джамии, две медресета, учебни курсове към джамиите, в които се проповядва и изучава сунитския ислям.

– синкритично направление – неортодоксален ислям, сунизъм с шиитски елементи, за което родът изгражда текета и завета до края на XV век.

Постепенно институциите на сунитския ислям започват да преобладават над тези на синкритичния. Този процес съвпада с активната сунитизация в Османската империя, предприета от султан Селим I и други султани след него.

Преходът от синкритичен (неортодоксален) ислям е бил бавен и труден процес. Все още през XVII век в данъчни регистри на населението от Плевен се срещат имена с добавки: шейх, пир, баба, халифе, които са присъщи на неортодоксалния ислям.

Съществен принос за сунитизацията на мюсюлманската общност в Плевен и за оформянето на Плевен като център на мюсюлманска култура има родът Михалоглу с изграждането на институциите, проповядващи сунитския ислям.

Засегнахме отчасти и въпроса за отношението на рода Михалоглу към българското население в града и неговите религиозни институции, което е важна предпоставка за нарастване на българското население през следващите столетия.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Мехмед Нещри.** Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод от османотурски М. Калицин. С., 1984, с. 30.

² Пак там, с. 46, 47. Вж. и **Калицин, М.** “Корона на историите” на Ходжа Садедин. Превод от османотурски, студия и коментари. В. Търново. 2000, с. 106, 107.

³ **Калицин, М.** “Корона на историите”... с. 112.

⁴ **Трифонов, Ю.** Михалбейовци в преданието и историята. – Минало, 1909, № 3, с. 215.

⁵ Пак там, с. 212–214.

⁶ **Ослеков, Л.** Българският цер Мицо. Гаази Кьосе Михал бей. С., 1934.

⁷ Караманлийският бейлик в южната част на Централен Анадол, с център гр. Коня, е най-силният противник на османците в Анадола. Образуван е в средата на XIII век, след разпадането на Селджушкия султанат.

⁸ Пак там, с. 49, 91.

⁹ **Венедикова, К.** Българите в Мала Азия от древността до наши дни. С., 1998, с. 14, 15.

¹⁰ **Венедикова, К.** Цит. съч., с. 298.

¹¹ **Акънджии** – участници в авангардни леки конни отряди, за атака и плячкосване на неприятелски територии. Нападали вражеската територия преди редовната войска. Първоначално рекрутирани от номадско население, отрядите постепенно се превърнали във военно-помощен корпус, просъществувал до XVII в., когато функциите му били поети от кримските татари. Акънджийството се предавало от баща на син. По време на походите на султан Сюлейман I (1520–1566) „Михаловите” акънджии наброявали около 50 000 бойци. През 1625 г. намаляват на 2000–3000.

¹² The Encyclopedia of Islam. Leiden, 1995, 317–320; Meydan Sarousse, Istanbul, V. 16, 1995, p. 152.

¹³ **Събев, О.** Родът Михалоглу и мюсюлманската култура в Плевен XV–XIX век. – В: 730 години град Плевен и мястото му в националната история и култура. Плевен, 2002, с. 141.

¹⁴ Последователите на сунизма признават суната (мюсюлманското свещено писание) за допълнителен източник на вярата след Корана. Според тях начело на ислямската общност трябва да стои халиф – представител на племето Корейш, който трябва да бъде избран. Деведесет процента от мюсюлманите са сунити.

¹⁵ Последователите на шиизма не признават първите трима халифи. Смятат за законни халифи на ислямската общност имамите, потомци на Али – братовчед на пророка Мохамед и съпруг на дъщеря му Фатима. Те признават Корана и суната, но съставните ѝ части – хадисите (предания за живота на Порока) – наричат ахбари. Шиизмът се изповядва предимно в Иран, Ирак, Азърбейджан, Ливан и Йемен.

¹⁶ Мистичното течение в исляма, станало известно като суфизъм, се обособява още по време на Омаядите (661–750 г.). За суфизма има огромна литература. Вж. напр. Суфизм в контексте мусульманской культуры. Отв. ред. Н. И. Пригарина. Москва, 1989; **Тримингъм, Дж.** Суфийские ордены в исламе. Перевод с английского под редакцией и с предисловием О. Ф. Акимушкин. Москва, 1985; **Никълсън, Р.** Мистиците на исляма. С., 1996 и цитираната от тези автори литература.

¹⁷ През 633 г. мюсюлманските войски нахлуват в Персия, в 638 г. – превземат Йерусалим, в 639 г. – нахлуват в Армения и Египет, в 664 г. – в Афганистан, в 711 г. – в Испания, в 732 – във Франция. Вж. История на света в дати. С., 1997.

¹⁸ **Сърдел, Д.** Ислямът. С., 1999, с. 7–17.

¹⁹ **Кацис, Д.** Османската империя. С., 2000, с. 50.

²⁰ **Граматицова, Н.** Житието на Демир баба и създаването на ръкописи от мюсюлманите от хетеродоксните течения на исляма в Североизточна България (извор за културата и религиозната им история). – В: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. Т. 2. Съставители Р. Градева, Св. Иванова. Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия. София, 1998, 400–401.

²¹ **Градева, Р., Св. Иванова.** Изследване историята и съвременното състояние на мюсюлманската култура в българските земи. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. . . Т. 2, с. 27.

²² **Граматицова, Н.** Ислямски неортодоксални течения в българските земи. – В: История на мюсюлманската култура в българските земи. С., 2001, с. 240.

²³ Според Росица Градева и Светлана Иванова към тайните ордени в Османската империя спадат: скитащи дервиши, известни като календери, хайдери, абдали или бабаи, байрамити, хурофити, последователи на шейх Бедредин Симави, някои разклонения на бекташкия орден, които постепенно обединяват

повечето от теченията, разбира се в това число и т.нар. къзълбаши. Последните нерядко се възприемат като крайни шиити, противници на османската власт. – **Градева, Р., Св. Иванова.** Цит. съч.

²⁴ **Алексѳе Olesnicki.** Duhovna sluzba bektasiyskoga reda u akindziyskoj voysci. Zagreb, 193–206.

²⁵ **Първева С.** Представители на мюсюлманската религиозна институция в града по българските земи през XV–XIX век. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. . . , т. 2, с. 528–530.

²⁶ **Граматицова, Н.** Разпространение на неортодоксалния ислям на Балканите – в частност по българските земи – XV–XIX век. (Дисертация)

²⁷ **Миков, Л.** Интериорна украса на бекташките гробници в България. В: - Мюсюлманска култура по българските земи. Т. 2. С., 1998, с.528.

²⁸ **Миков, Л.** Цит. съч., с. 541.

²⁹ **Зиревич, О.** Смедеровски бей Али бег Михалоглу. – В: Сборник за историю матица сръбска. 1971, №3, с.25.

³⁰ **Първева, С.** Цит. съч., с. 169.

³¹ **Георгиева, Цв.** Еничарите в българските земи. С., 1988, с.7.

³² **Миков, Л.** Цит. съч., с. 530.

³³ **Евлия Челеби,** Цит. съч., с. 57, 58.

³⁴ **Зиревич, О.** Цит. съч., с.225.

³⁵ **Трифонов, Ю.** История на град Плевен, с.39.

³⁶ Завещание на Алаядин Али, внук на Михал бей. – Минало (Българо-македонско научно списание), С., 1909, №3, с. 250.

³⁷ **Ковачев, Р.** Нови османотурски описи на селищата и населението в Плевенско през първата половина на XVI век. – В: 730 години град Плевен и неговото място в националната история и култура. Плевен, 2002, с. 125.

³⁸ **Павлов, П., Ив. Тютюнджиев.** Българите и османското завоевание. В. Търново. 1995, с. 76.

³⁹ **Мутафчиева, В.** За приложението на робския труд в османското стопанство през XV–XVI век. – В: Османска социално-икономическа история. С, 1993, с. 252.

⁴⁰ **Грамицова, Н.** Ислямски неортодоксални течения в българските земи. . . , с. 199.

⁴¹ Пак там, с. 201.

⁴² **Стойков, Р.** Селища и демографски облик на Северозападна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI век. – В: Известия на Варненското археологическо дружество, 1964, с. 100.

⁴³ **Граматицова, Н.** Цит. съч., с. 203.

⁴⁴ **Ковачев, Р.** Цит. съч., с. 99–139.

⁴⁵ **Хугас Инджедиан.** Степанос Кювер Агноц. География на четирите страни на света. Том VI. Томовете се издават от 1780 до 1800 г.

⁴⁶ **Ковачев, Р.** Цит. съч. с. 124.

⁴⁷ **Събев, О.** Родът Михалоглу ..., с. 140

⁴⁸ Пак там, с. 142.

⁴⁹ **Ковачев, Р.** Цит. съч., с. 124.

⁵⁰ **Първева, С.** Цит. съч., с. 146–155.

⁵¹ **Събев, О.** Османските училища в българските земи XV–XVIII век. С., 2001, с. 116.

⁵² **Събев, О.** Цит. съч., с. 73,74.

⁵³ The Encyclopedia of Islam... с.286.

⁵⁴ По сведение на Тодорка Георгиева Райкова-Чорбаджиева (1900–1976), племенничка на Иван Райков.

⁵⁵ **Събев, О.** Родът Михалоглу..., с. 141–149.

⁵⁶ Ферманът е издаден от султан Мехмед II. – Минало, 1909, № 3, с. 257–267.